

JEŠTĚRKA ZEDNÍ - *Podarcis muralis* (LAURENTI, 1768)

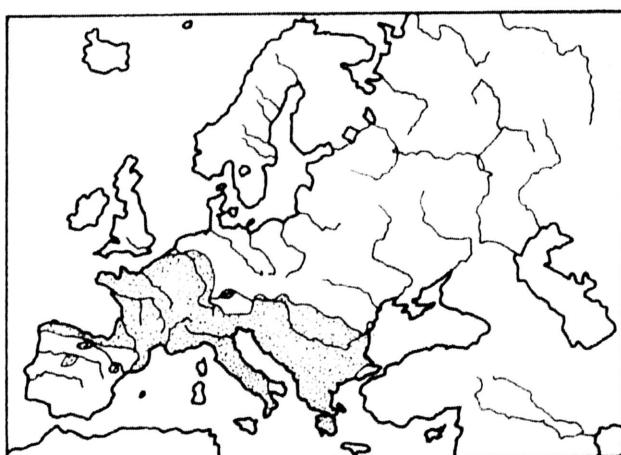
Vít Zavadil

Subspecie v ČR: *Podarcis muralis muralis*

Zákonná ochrana - není, druh byl doložen na území státu až v roce 1998

Návrh kategorie ohrožení podle kritérií IUCN: - CR (Critically Endangered - kriticky ohrožený)

Areál rozšíření / Range (Obr. č. 18)

Rozšíření v ČR

Poprvé je z území dnešního státu ještěrka zední uváděna z jihovýchodní Moravy HEINRICHem (1856) na tehdejší hranici Rakouska a Uher, a to jako vzácná (vzhledem k tehdejšímu průběhu státních hranic se pravděpodobně jednalo o oblast Bílých Karpat). Autor zdůrazňuje, že chybí ve Slezsku. Patrně ze stejné oblasti, kam situuje výskyt Heinrich, tedy z Bílých Karpat, pochází nová nekonkrétní zmínka o výskytu druhu od Peciny a Reháka (PECINA et REHÁK 1992). Pravděpodobně se bude jednat o interpretaci nálezů z Vršateckého Podhradia na slovenské straně pohoří (VLAŠÍN 1992) cca 5 km od hranice s Českou republikou. Od Znojma udává druh KOLENATI (1861). Další nekonkrétní zmínka o výskytu na jižní Moravě („...im südlichen Mähren“) pochází od WERNERa (1897). ADOLPH (1922) viděl dva exempláře rovněž u Znojma. Jelikož se mu ještěrky nezdařilo odchytit a explicitně determinovat, ve výčtu plazů Moravy označuje druh jako sporný. V další své práci o sedm let později doslova uvádí: „Nerozřešenou zůstala přítomnost ještěrky *Lacerta muralis*“ (ADOLPH 1929). Podle KOCOURKA et REITERA (in verb.), kteří se faunou plazů Znojemска intenzivně zabývají, se zde ještěrka zední nevyskytuje. Rovněž CABELA et al. (1997) z dolního Rakouska severně od Dunaje neudávají žádnou lokalitu s výskytem druhu.

Ze severní Moravy a Slezska shrnují několik historických zmínek o výskytu ještěrky zední HUDEČEK et ŠUHAJ (1994) a z území Slezska a celé Moravy PAVLÍK et ŠUHAJ (2000). První dva autoři rovněž diskutují nález dvou jedinců ještěrky zední v žaludku káně lesní (*Buteo buteo*) střelené u Milotic nad Opavou

(RANDÍK 1957). Z této oblasti existovaly prý i dokladové kusy, dnes jsou však nezvěstné nebo ztracené. Jelikož chyběly jakékoli doklady a káně byla střelena v době migrace, HUDEČEK et ŠUHAJ (1994) považují za pravděpodobnější, že káně ulovila ještěrky na nejbližších slovenských lokalitách a ještěrku zední za druh pro severní Moravu a Slezsko nepovažují.

Od Štramberka je ještěrka zední v literatuře poprvé zmiňována ZAVADILem (1998). V září 1998 zde byly po upozornění Holušou sr. (in litt.) napočítány s P. Šapovalivem desítky kusů na čtyřech lokalitách v těsné blízkosti města. Jeden do- spělý jedinec byl odchycen pro Národní muzeum v Praze jako doklad. Je zde evidován pod evidenčním číslem NMP6V 70458 (MORAVEC et BENEŠ 2000). HOLUŠA et al. (1999) zde druh pozorovali již v září 1986. Bylo také zjištěno, že LUKÁŠEK (in verb.) ještěrku zední ze Štramberka zná od roku 1982 a Pavlík ji zde fotografoval dokonce již v roce 1971 (PAVLÍK et ŠUHAJ 2000).

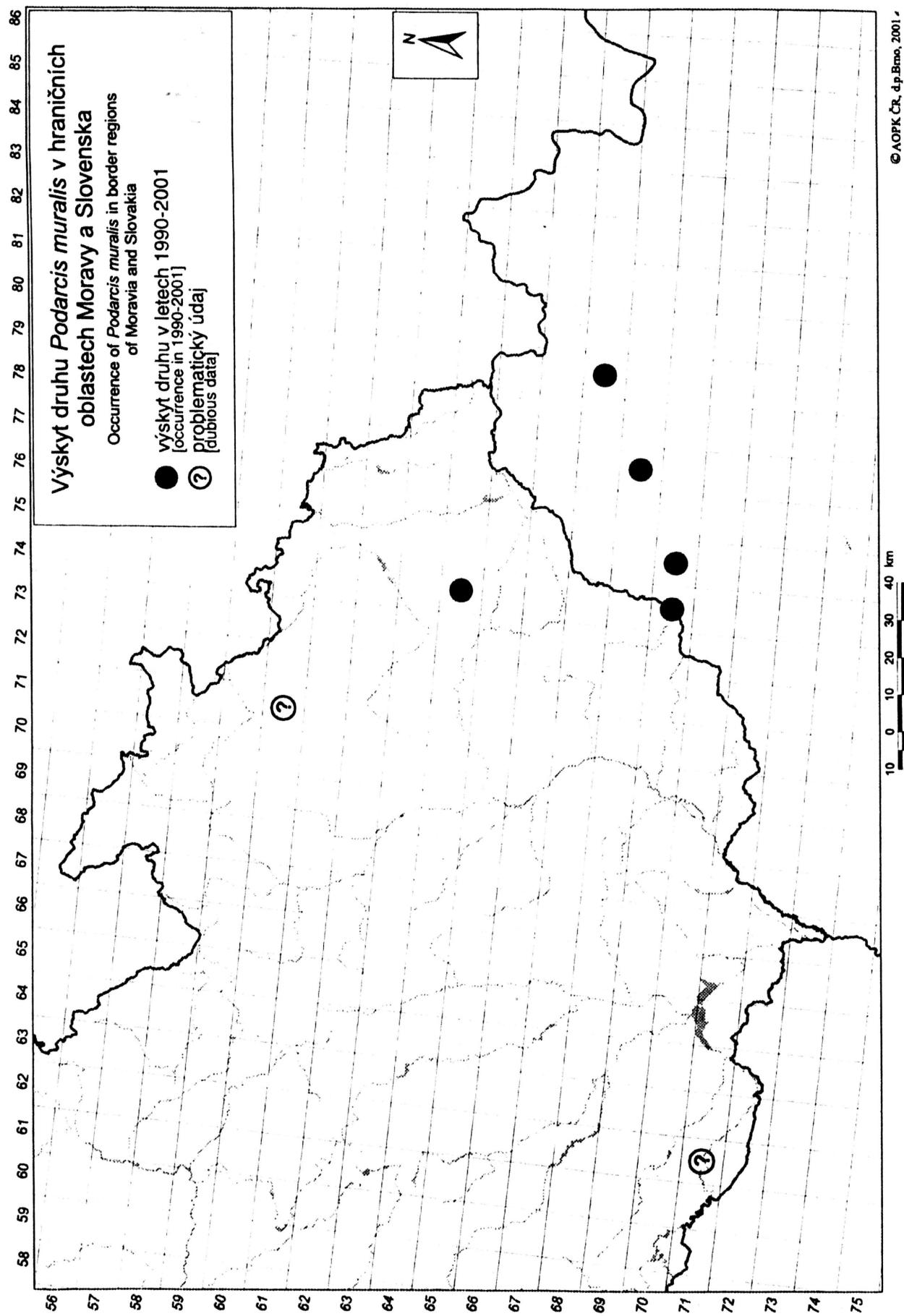
Postupujeme-li dále do minulosti, jistě překvapí zpráva ŠTĚPÁNKA (1955), který u nálezu ještěrky živorodé od Štramberka píše: „Na protějším kopci, Bílé hoře, se uchýlila na lokalitu pro tento druh celkem nezvyklou, a to do opuštěného lomu. Zde žije na stanovišti řídce porostlé s expozicí jihozápadní, ve štěrbinách holé skály, zcela po způsobu jižních ještěrek zedních, šplhajíc obratně po kolmých skalních blocích. Nadmořská výška lokality je asi 430 m.“

Těžko si lze představit holé, svislé, vápencové bloky s nejvýhřevnější sluneční expozicí ve zmíněné nadmořské výšce osídlené ještěrkou živorodou, která obratně šplhá po kolmých skalách. Krom toho byly studovány fotografie biotopu z roku 1955 i z let předchozích. Lomy v okolí Štramberka byly tenkrát zcela odlesněny, prakticky chybělo i keřové patro. Je velmi pravděpodobné, že Štěpánek ještěrky chyběl určil, jelikož, jak sám uvádí, považoval ještěrku zední za jižní druh. Ne-správnou Štěpánkovu determinaci ostatně potvrzuje MORAVEC et BENEŠ (2000). Posledně jmenovaní autoři uvádějí, že v Národním muzeu v Praze existují dva dokladové kusy ještěrky zední z lokality Kotouč z roku 1952, které však byly původně určeny jako ještěrka živorodá.

Nejbližší slovenské lokality území ČR jsou Vršatecké Podhradie (VLAŠÍN 1992), Červenokamenské bradlo (DEVÁN 1999), Súlovské skaly (KALAŠ 1954, vlastní pozorování autora textu v roce 1982) a Ladonhora (PAVLÍK in verb.). Jedná se o lokality vzdálené vzdušnou čarou od hranice ČR 3,5-6, 23 a 25 km. Vzdálenost zmínovaných slovenských lokalit od Štramberka vzdušnou čarou činí 59 km, 58 km a 65 km. Izolované slovenské lokality jsou od sebe vzdáleny 33 km, 57 km a 23 km.

Pro autochtonní výskyt Štramberké populace ještěrky zední hovoří:

- a) text ŠTĚPÁNKA (1955), jehož okolnosti nasvědčují tomu, že autor automaticky přiřadil hnědě zbarvené ještěrky druhu, který je v širším okolí Štramberka běžný, aniž je bezchybně určil
- b) porovnání mapy rozšíření ještěrky zední na Slovensku, kdy kvadrát 6474 západá do ostrůvkovitého výskytu ještěrky zední na severozápadě Slovenska (viz mapka)
- c) srovnání vzdálenosti Štramberka od nejbližších slovenských lokalit se vzdáleností slovenských lokalit od sebe (viz mapka)
- d) porovnáním výskytu povrchových vyvřelin a vápencových výchozů na Slovensku, jež se kryje s mozaikovitým rozšířením slovenských lokalit ještěrky zední

Obr. č. 19

- e) vzhled ještěrek ze Štramberka. Jedinci odtud se odlišují od běžného standardu velikostí (jsou menší) a zbarvením (např. samci mají často výrazně žluté zbarvení břicha) (ZWACH in verb.)
- f) důkaz prosperující populace v roce 1952 nálezem subadultního jedince a gravidní samice, kterou MORAVEC et BENEŠ (2000) považují za autochtonní.

Na území ČR je pouze jeden obsazený kvadrát s doloženým výskytem druhu, a to 6474. Kvadrát 6071 znázorňuje lokalitu zástřelu káně lesní se dvěma exempláři druhu v žaludku (ty mohou pocházet např. z kvadrátu 6474 či odjinud). Z kvadrátu 7162 uvádí výskyt ADOLPH (1922), který si sám není určením jist a později zde druh nikdo nepozoroval. V 80. letech jsem byl informován o introdukci druhu SKÁLOU (in litt.) a PLETICHOU (in verb.) na lokalitách poblíž Štěchovic a Žatce. Jelikož není znám ani původ populace, ani její další osudy a ani přesná topizace, výsadky nejsou vyneseny do mapy. Považuji však za nutné se o nich zmínit pro případ, kdyby zde v budoucnu byly ještěrky zední nalezeny.

Biotop

V ČR žije ještěrka zední v oblasti vápencových výchozů štramberkého krasu v nadmořské výšce přibližně mezi 360-500 m. Na území Slovenska žije ještěrka zední ve výškovém rozpětí 200-1100 m (LÁC 1970a), KAUTMAN (in litt.) ji v Nízkých Tatrách pozoroval ještě o sto metrů výše a Saniga (KAUTMAN in litt.) ji zná z Velké Fatry ze 1430 m n.m.

Klimaticky náleží česká lokalita do mírně teplé oblasti MT9 (QUITT 1971) s průměrnou dubnovou teplotou 6-7 °C a říjnovou 7-8 °C. Ve většině případů se jedná o lomy, na jejichž dně je vyvinuto keřové a místy i řidší stromové patro. Ještěrky se zde zdržují převážně na sutích pod stěnami lomů a v dolních partiích nepoužívaných lomů, řídce porostlých bylinnou vegetací s roztroušenými keři. Při vyrušení vybíhají do vyšších partií sřeny lomu včetně svislých partií skal. V lomu zastíněném hustými vysokými stromy se ještěrky vyskytují v oslněné partii v blízkosti horní hrany lomu (Blücherův lom). Na Kotouči žijí ještěrky zední v blízkosti porostů ostružin a keřového patra. V dalších případech žijí ještěrky na vápencových výchozech a hradbách na kraji města. Zde jsou však vzácnější.

LÁC et LECHOVIČ (1971) dospívají podle rozšíření druhu na Slovensku k názoru, že ještěrka zední je obyvatelem lesů, ve kterých obývá skalnaté formace. Domnívám se, že preferuje skalní formace proto, že na nich nemá potravní konkurenici a je zde v relativním bezpečí před hlavním predátorem - užovkou hladkou (*Coronella austriaca*). Obdobnou hypotézu lze nalézt i u GÜNTHERa et al. (1996). Podle LÁCe (1970b, 1971) ve slovenských Karpatech obývá především vápencová, andezitová a pyritová bradla, stejně jako ruiny starých hradů a městských opevnění. Na jiném podkladu, kromě výše zmíněných, se vyskytuje jen zřídka. GÜNTHER et al. (1996) popisují výskyt v Německu i z břidlicích lomů. Na sekundárních biotopech (zříceniny hradů, staré zdi, říční navigace, hráze přehrad, násypy silnic a železnic) se však na Slovensku vyskytuje, i pokud jsou postaveny z jiných hornin (KAUTMAN in verb.). Osidluje tedy často antropogenní biotopy. Předpokladem výskytu jsou denní úkryty a zimoviště, jako pukliny a díry mezi kameny a skalami.

Kromě teploty substrátu je důležitým, až limitujícím faktorem výskytu ještěrky

zední i jeho vlhkost (LÁC 1970b, 1971, LÁC et LECHOVIČ 1971). Např. na Slovensku se nevyskytuje v mnohých suchých vápencových oblastech, respektive žije jen tam, kde jsou skály zastíněné. Tím by se dala např. vysvětlit v ČR absence druhu na Pálavě. O optimálnosti vlhčích lesních biotopů svědčí i fakt, že v nich druh dosahuje největší velikosti a abundance (LÁC 1971). Rovněž GULIČKA (1953) popisuje biotop jako vápencové skály obklopené hustým lesem.

Ještěrka zední se u Štramberka vyskytuje syntopicky s následujícími druhy plazů: ještěrka obecná (*Lacerta agilis*), slepýš křehký (*Anguis fragilis*), užovka hladká (*Coronella austriaca*) a vzácněji i užovka obojková (*Natrix natrix*).

Způsob života

Jelikož z našeho území údaje prakticky chybějí, je nutno vycházet z publikovaných údajů především ze stejné orografické jednotky sousedního státu. Podle LÁCe (1971) opouští ještěrka zední zimní úkryty jako prvá ze slovenských druhů ještěrek: za příznivého počasí již v únoru a vcelku běžně ji lze zastihnout za slunečných dnů i v listopadu. Na severozápadním Slovensku v nadmořské výšce 500-1 100 m pozoroval GULIČKA (1953) prvnou aktivitu už v březnu a začátkem dubna, kdy ležely na lokalitě ještěrky zbytky sněhu a v okolí byla souvislá sněhová pokrývka. Rovněž podzimní aktivitu popisují LABANC et OBR (1971) začátkem listopadu po sněžení při následném přímém slunečním svitu. Tyto údaje se prakticky shodují s daty v celém areálu výskytu (GRUSCHWITZ et BÖHME 1986). Samci opouštějí zimní úkryty asi o 3-4 týdny dříve než samice, nejpozději se objevují subadultní zvířata; nástup zimování je však shodný pro obě pohlaví a všechny věkové skupiny. Za atypického teplého a slunného zimního počasí může ještěrka zední aktivovat i uprostřed zimy (GRUSCHWITZ et BÖHME 1986, GÜNTHER et al. 1996, PAVLÍK in verb). Uvedená sdělení naznačují, že klimatem ČR pravděpodobně ještěrka zední limitována není.

Z našeho území chybějí fenologická data. Můžeme však předpokládat, že na severozápadním okraji karpatské populace nebudou nikterak extrémní, respektive budou se zřejmě pohybovat v rozmezí publikovaném LÁCem (1971) a GULIČKOU (1953). Předpokládaná aktivita by tedy spadala do měsíců března až října.

Rozdělení denní aktivity je odvislé od sezóny a počasí. Zpravidla je jednovrcholová, ale v době letních veder dochází k výraznému posunu ke dvouvrcholové křivce, kdy se přibližně mezi 12.-15. hodinou ještěrky ukrývají (GRUSCHWITZ et BÖHME 1986, GÜNTHER et al. 1996). Sklon k dvouvrcholové aktivitě mají i naše populace a populace z nižších poloh Slovenska (ZAVADIL vlastní pozorování). LÁC (1970b) vyslovuje domněnku, že druh na Slovensku dokonce v době letních veder upadá do letního spánku. K tomuto sdělení je však prozatím nutno přistupovat jako k možné subjektivní interpretaci dvouvrcholové křivky cirkadianní aktivity.

Jakmile ještěrka zední opustí noční úkryt, krátce se sluní, poté aktivně vyhledává potravu většinou v travnatých porostech mezi skalami; na našem území převážně v sutích na úpatí skal či na horní hraně lomů, zaříznutých do travnatého terénu. Obecně lze říci, že se ještěrka zední sluní a vyhledává potravu na místech s nepříliš prudkým sklonem svahu (KMINIAK 1992c, ZAVADIL, vlastní pozorování).

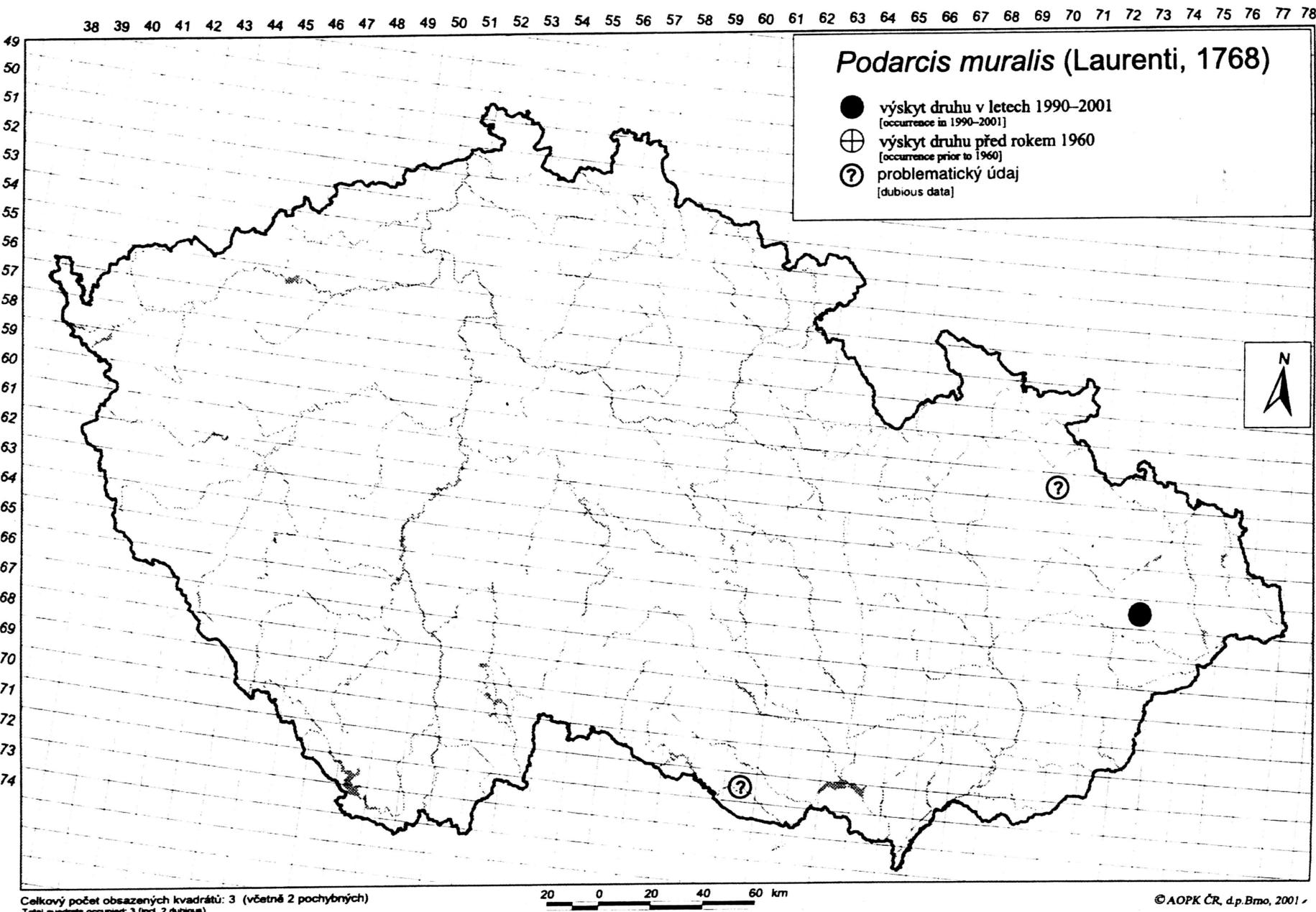
K páření dochází od dubna do června (KMINIAK 1992c); GRUSCHWITZ et BÖHME (1986) udávají březen až červen v různých částech areálu. GULIČKA

(1953) pozoroval kopulaci v květnu. Na našem území nebyla fenologie rozmnožování sledována.

Doba kladení vajíček závisí na klimatických podmínkách stanoviště, na době oplození a stáří samice. Proběhne zpravidla měsíc po oplodnění (GRUSCHWITZ et BÖHME 1986). LÁC (1970b, 1971) zaznamenal na území Slovenska počet vajíček ve snůšce 2-6, FUHN et VANCEA (1961) 2-8, GRUSCHWITZ et BÖHME (1986) uvádějí z různých částí areálu 2-10 vajíček, přičemž jedna samice může během sezóny klást 2-3x. Naproti tomu GÜNTHER et al. (1996) zdůrazňují, že v německých klimatických podmínkách klade samice 1x, maximálně 2x za sezónu. Přítomnost tří plně vyvinutých vajíček u dokladového kusu z přelomu července a srpna 1952 z Kotouče „svědčí o existenci minimálně druhé snůšky v daném roce“ (MORAVEC et BENEŠ 2000). Přestože LÁC (1970b, 1971) snůšku nikdy nenalezl, domnívá se, že může být ukryta ve štěrbinách skal. GRUSCHWITZ et BÖHME (1986) uvádějí, že nejčastěji jsou vajíčka uložena na konci malé dutiny, kterou si samice sama vyhrabává. Podle GÜNTHERA et al. (1996) kladou někdy samice vajíčka do štěrbin skal či pod kameny.

LÁC (1970b, 1971) pozoroval první mláďata již koncem července, v srpnu byly jeho nálezy mláďat již časté. GULIČKA (1953) uvádí výskyt mláďat na severozápadním Slovensku již v červenci. Na české lokalitě nebyla v polovině srpna 2001 zjištěna ještě žádná mláďata. Inkubační doba je z volné přírody v závislosti od teploty udávána mezi 6-11 týdny (GRUSCHWITZ et BÖHME 1986).

Ještěrka zední se vyznačuje se mimořádně velkým akčním rádiem (LÁC 1971). Zvýšenou migraci v netypických biotopech (v lese, daleko od skal) je možno nejčastěji pozorovat na jaře, zpravidla v dubnu. Ještěrka byla nalezena v lese 1-5 km od nejbližších skal (LÁC 1970b). Podle sdělení Vallové (KAUTMAN in litt.) byla pozorována v okolí Trenčína v lese na kmeni stromu 4 km od nejbližších skal. Rovněž GULIČKA (1953) viděl v srpnu ještěrku zední pod kamenem v hustém, tmavém, smrkovém lese. Osobně jsem ji na Slovensku chytil v bukovém lese v suchém bukovém listí, přičemž vzdálenost od skal nebyla zjištěna. Je tedy patrné, že druh se šíří pravděpodobně podél lesních cest a průseků a jako záchytné body k šíření využívá i drobné skalky, hromady kamení, hradní zříceniny, ale např. i nové stavby v lese (LÁC 1970b). Právě na Slovensku (bývalé Horní Uhry) byla v pozdním středověku při stavbě hradů a budování cest ke hradům vytvářena vhodná místa k zachycení migrantů a následnému šíření izolovaných populací ze záchytných míst. Druhým možným vysvětlením nálezů v atypickém biotopu je, že druh žije ve slabých populacích i mimo skály a je zde pro svou plachost a rychlý únik obtížně zjistitelný. Takto by bylo možno vysvětlit náhlý výskyt na Vihorlatu u nově zbudovaných těžních lesních cest zaříznutých do prudkých svahů (DANKO in verb.). Ostatně v jižní Evropě (Slovinsko, jižní Francie), žije ještěrka zední i na obdobných biotopech, jako u nás ještěrka obecná (*Lacerta agilis*).

Stav populací a problematika ochrany

Přestože je ještěrka zední z území ČR doložena jen velmi krátkou dobu, domnívám se, že stav populace u Štramberka lze předběžně zhodnotit. Na většině lokalit je velmi uspokojivý. Na horní Kamenárce jsme s Šapovalivem 24. 9. 1998 spočetli 48 kusů, 6. 9. 1999 zde ŠAPOVALIV (in litt.) napočítal 60 kusů. Srovnáme-li tuto densitu s údaji o populační dynamice, velikosti a překryvu teritoria pro obě pohlaví uvedené GRUSCHWITZem et BÖHMEm (1986), musíme konstatovat, že abundance na horní Kamenárce je vysoká.

Na hranici ekologického rozpětí druhu žije ještěrka zední v Blücherově lomu, který je již příliš zarostlý a zastíněný. Podobný případ, ale jiného charakteru můžeme pozorovat v lomu na Kotouči, který se jeví naopak příliš otevřený a exponovaný slunci a větru. V obou lomech je ještěrka zední jevem řídkým. Uspokojivý stav byl zjištěn v lomu pod Kotoučem (ŠAPOVALIV et VALÍČKOVÁ in litt.). Nejhojnější je druh v horní Kamenárce na svahu Bílé hory. V dolní Kamenárce se zdá, že po předchozím negativním zásahu se stav opět zvedá. Ještěrku zední lze nalézt i na hradbách pod Trúbou a na skalních výchozech na okraji města.

Ve vztahu k celkovému areálu nemůže být ještěrka zední považována za ohrozenou. Jiný je však pohled na izolovaný ostrůvek výskytu druhu na našem území. Proto je nutné uvažovat nad faktory, které by mohly šramberskou populaci ohrozit:

- a) antropogenní poškozování nebo ničení důležitých struktur biotopu (stalo se na dolní Kamenárce, v současné době se po dohodě s majitelem pozemku situace zlepšuje; děje se na Kotouči, kde neuspokojivý stav zatím přetravává)
- b) poškozování biotopu zastíněním v rámci přirozené sukcese bylinného, keřového a stromového patra (Blücherův lom)
- c) cílené zalesňování lokalit (částečně na Kotouči)
- d) odchyty za účelem chovu a prodeje či krmení terarijných zvířat (snad nehrozí)
- e) výkyvy klimatu (v posledních letech nehrozí, soudě podle extrémně teplých letních měsíců a velmi uspokojivého počtu pozorovaných mláďat). Vlivu přirozených predátorů šramberská populace (vycházejme z její početnosti) odolává. Ještěrka zední není dosud chráněna. Zákonné ochraně však podléhají její stanoviště, jelikož se na nich vyskytuje jiné, zvláště chráněné druhy plazů a jiných živočichů. Tato ještěrka je uvedena ve Směrnici o biotopech EU (v příloze č. IV), a tudíž její zákonná ochrana je pro ČR důležitá při vstupu do Evropské unie.

Seznam obsazených kvadrátů / Number of occupied quadrats

6474: Štramberk, NJ, 1998-2001, Zavadil et Šapovaliv

Problematické údaje / Problematic data

6071: Milotice nad Opavou, BR, 1955, Sládek (in Randík et al. 1957) (*původ nálezu nejasný / origin of find uncertain*)

7162: Znojmo, ZN, Werner (1897) (*historický údaj, později neověřen / historical data, not confirmed later*)